

## ॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः।  
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः स॒न्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो  
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।  
ते दे॒वा वि॑जित्य। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽ॒ग्नि॒मन्व॑-  
विन्द॑न्तुषू॒त्सन्न॑म्। तस्य॑ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-  
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॑विन्दन्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑  
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्रहा॑ अभवन्। तद्ग्रहा॑णां ग्रह॑त्वम्। यस्यै॒वं  
वि॒दुषो॑ ग्रहा॑ गृह्यन्ते। तस्य॑ त्वै॒व गृ॑हीताः। नाना॑ऽऽग्नेयं  
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॑द्धमे॒व  
तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यथ्स॒मिध॑स्त॒नून॑पा॒तमि॒डो  
ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ  
भव॑त॒ इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्नेयावन्व॑श्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑  
प॒र्वमा॑नायोत्तरः स्यात्। यत्प॒र्वमा॑नाय। तेनाज्य॑भागः।  
तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्नेयस्याज्य॑भागस्य पुरोऽनु॒वाक्या॑  
भव॑ति॥३॥

यथा सुप्तं बोधयति। तादृगेव तत्। अग्निन्यक्ताः  
पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति।  
एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह  
इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति।  
कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु।  
सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ।  
तेनोपांशु प्रचरति। एष्य इव वा एषः। यत्पुनराधेयः।  
यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं  
वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं  
देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति।  
प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ  
स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्।  
अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं  
विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाग्नेयम्।  
तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतेव तद्वति सम्भृतसम्भार इत्याहुः। चित्तिं पत्नीसंयाजा नवं च॥—————[१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य

उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते स॒हैव सर्वे वाज॒पेय॑मपश्यन्। ते।  
अ॒न्योऽन्य॑स्मै नातिष्ठन्त। अ॒हम॒नेन॑ यजा॒ इति॑। तेऽब्रुवन्।  
आ॒जिम॒स्य धा॑वा॒मेति॑॥८॥

तस्मिन्नाजिम॑धावन्। तं बृह॒स्पति॑रुद॒जयत्। तेना॑यजत।  
स स्वा॒राज्य॑मगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। माम॒नेन॑  
याज॒येति॑। तेनेन्द्र॑मयाजयत्। सोऽग्रं दे॒वता॑नां प॒र्येत्।  
अगच्छ॑त्स्वा॒राज्य॑म्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठा॑य॥९॥

य ए॒वं वि॒द्वान् वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। गच्छ॑ति स्वा॒राज्य॑म्।  
अग्र॑ः समा॒नानां॑ प॒र्येति॑। तिष्ठ॑न्तेऽस्मै ज्यैष्ठा॑य। स वा ए॒ष  
ब्रा॒ह्मण॑स्य॑ चै॒व रा॑ज॒न्यस्य॑ च य॒ज्ञः। तं वा ए॒तं वा॑ज॒पेय॑  
इत्या॑हुः। वा॒जाप्यो॑ वा ए॒षः। वाज॑ः ह्ये॒तेन॑ दे॒वा ऐ॒प्सन्।  
सोमो॑ वै वा॑ज॒पेयः॑। यो वै सोमं॑ वाज॒पेयं॑ वेद॑॥१०॥

वा॒ज्यैवे॑न॑ पी॒त्वा भ॑वति। आऽस्य॑ वा॒जी जा॑यते। अन्नं॑ वै  
वा॑ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्य॑न्नम्। आऽस्या॑न्नादो जा॑यते।  
ब्रह्म॑ वै वा॑ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्ति॑ ब्रह्म॒णाऽन्नम्। आऽस्य॑  
ब्रह्मा॑ जा॑यते॥११॥

वा॒ग्वै वा॑ज॒स्य प्र॑स॒वः। य ए॒वं वेद॑। क॒रोति॑ वा॒चा वी॒र्य॑म्।  
ऐ॒नं वा॒चा गच्छ॑ति। अ॒पि॒वर्ती॑ वाचं॑ वदति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑  
य॒ज्ञान्व्यादि॑शत्। स आ॒त्मन्वा॑ज॒पेय॑मधत्त। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्।  
ए॒ष वा॒व य॒ज्ञः। यद्वा॑ज॒पेयः॑॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्यं एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता वा एता उज्जितयो व्याख्यायन्ते। यज्ञस्य सर्वत्वाय। देवतानामनिर्भागाय। देवा वै ब्रह्मणश्चान्नस्य च शमलमपाघ्नन्। यद्वह्मणः शमलमासीत्। सा गाथा नाराशः स्यभवत्। यदन्नस्य। सा सुरा॥१३॥

तस्माद्वायंतश्च मत्तस्य च न प्रतिगृह्यम्। यत्प्रतिगृह्णीयात्। शमलं प्रतिगृह्णीयात्। सर्वा वा एतस्य वाचोऽवरुद्धाः। यो वाजपेययाजी। या पृथिव्यां याऽग्नौ या रथन्तरे। याऽन्तरिक्षे या वायौ या वामदेव्ये। या दिवि याऽऽदित्ये या बृहति। याऽप्सु यौषधीषु या वनस्पतिषु। तस्माद्वाजपेययाज्यात्विजीनः। सर्वा ह्यस्य वाचोऽवरुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्यैष्ठ्याय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन एकं च॥—————[२]

देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावारुन्धत। तदतिग्राह्यैरतिगृह्यावारुन्धत। तदतिग्राह्याणामतिग्राह्यत्वम्। यदतिग्राह्या गृह्यन्ते। यदेवान्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावरुन्धे। तदेव तैरतिगृह्यावरुन्धे। पञ्च गृह्यन्ते। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तमात्वाऽवरुन्धे॥१५॥

सर्व एन्द्रा भवन्ति। एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति। सप्तदश प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां

परममन्नम्। यथ्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यथ्सुरा। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावर-  
मन्नाद्यमवरुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः।  
यथ्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।  
सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्। यथ्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शर्मलेन शर्मलं यजमानादपहन्ति। सोमग्रहाःश्च  
सुराग्रहाःश्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः। स्त्री सुरा।  
तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय।  
आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जायाः सुराग्रहैः।  
तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके स्त्रियः सम्भवति।  
वाजपेयाभिजितः ह्यस्य॥१८॥

पूर्वं सोमग्रहा गृह्यन्ते। अपरे सुराग्रहाः। पुरोऽक्षः  
सोमग्रहान्त्सादयति। पश्चादक्षः सुराग्रहान्। पापवस्यसस्य  
विधृत्यै। एष वै यजमानः। यथ्सोमः। अन्नः सुरा।  
सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च व्यतिषजति। अन्नाद्येनैवैनं  
व्यतिषजति॥१९॥

सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण पृङ्केत्याह। अन्नं वै भद्रम्।  
अन्नाद्येनैवैनं सः सृजति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्।  
यथ्सुरा। पाप्मेव खलु वै शर्मलम्। पाप्मना वा  
एनमेतच्छर्मलेन व्यतिषजति। यथ्सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च

व्यतिषजति। विपृचः स्थ वि मां पाप्मनां पृङ्केत्याह।  
पाप्मनैवैनं शमलेन व्यावर्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राङुद्ववति  
सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्खसुराग्रहैः।  
इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव  
सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृज्यः सुराग्रहान् हरन्ति।  
अनृतेनैव विशं संसृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं  
ददाति। मध्व्योऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति।  
एकधैव यजमान आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आस्वाऽवरुन्धे सोमः शमलं यथसुरा ह्यस्येन व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी  
नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त  
इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव  
तेनावरुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।  
सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।  
तान्पशुभिरेवावरुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।  
प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण।  
वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव  
लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ

आरोहत्यतिरात्रेण। नाकः रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेजं  
 एवात्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।  
 इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचः सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं  
 च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश  
 प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेरास्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव हि  
 प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो  
 यज्ञमजिघासन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।  
 तथैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्त्संज्ञपयेत्। मरुत  
 एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति।  
 एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।  
 नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा  
 ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया  
 प्रचरति। वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो  
 प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिरर्हि वाक्।  
 अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥—————[४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।  
 यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं

कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव  
तथ्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।  
वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां  
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।  
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।  
यच्चास्यामधि। तदेवावरुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभि-  
षिच्यते। अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्पल्पूलयति।  
अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते।  
यदप्सु पल्पूलयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवावरुन्धे। बहु वा अश्वो-  
ऽमेध्यमुपगच्छति। यदप्सु पल्पूलयति। मेध्यानेवै-  
नान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता  
अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान् युनक्ति। सवस्योज्जित्यै।  
यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपात्रपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।  
अथो स्तौत्येवैनानाजिः सरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।  
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्कौ  
न्यङ्कावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः।  
ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनार्त्यै। अशमरथं



भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्त्या अनार्यै द्वे च॥—————[५]

देवस्याह॑ स॒वितुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्पति॑ना वाज॒जिता॒ वाजं॑  
जेष॒मित्या॑ह। स॒वितृप्र॑सूत ए॒व ब्रह्म॑णा वाज॒मुञ्ज॑यति।  
देवस्याह॑ स॒वितुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्पति॑ना वाज॒जिता॒ वर्षि॑ष्ठं  
नाक॑ रुहेय॒मित्या॑ह। स॒वितृप्र॑सूत ए॒व ब्रह्म॑णा वर्षि॑ष्ठं  
नाक॑ रोहति। चात्वा॑ले रथच॒क्रं निर्मि॑त॑ रोहति। अतो॒ वा  
अङ्गि॑रस उत्त॒माः सु॒वर्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः  
सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति। आवै॑ष्टयति। वज्रो॒ वै रथः॑। वज्रेणै॒व  
दिशो॑ऽभिज॑यति॥३१॥

वा॒जिना॒ स॒ सामं॑ गायते। अन्नं॒ वै वाजः॑। अन्नमे॒वावरु॑न्धे।  
वा॒चो वर्ष्म॑ दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्वन॒स्पती॒न्प्रावि॑शत्। सैषा  
वाग्वन॒स्पति॑षु वदति। या दु॑न्दुभौ। तस्मा॑द्दुन्दुभिः सर्वा॒ वाचो॑  
ऽति॑वदति। दु॒न्दुभीन्त्स॒माघ्न॑न्ति। प॒रमा॒ वा ए॒षा वाक्॥३२॥

या दु॑न्दुभौ। प॒रम॒यैव॒ वाचा॑ऽवरां॒ वाच॑मवरुन्धे। अथो॒ वाच॑  
ए॒व वर्ष्म॑ यज॑मानोऽवरुन्धे। इन्द्रा॑य॒ वाचं॑ वद॒तेन्द्रं॑ वाजं  
जाप॑य॒तेन्द्रो॒ वाज॑मजयि॒दित्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर्हीन्द्रः॑। यो  
यज॑ते। यज॑मान ए॒व वाज॑मुञ्ज॑यति। स॒प्तद॑श प्रव्या॒धाना॒जिं  
धा॑वन्ति। स॒प्तद॑श॒ स्तोत्रं॑ भ॒वति। स॒प्तद॑शसप्तदश  
दी॒यन्ते॥३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। अर्वाऽसि सप्तिरसि  
वाज्यंसीत्याह। अग्निर्वा अर्वा। वायुः सप्तिः। आदित्यो  
वाजी। एताभिरेवास्मै देवताभिर्देवरथं युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं  
युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥३४॥

वाजिनो वाजं धावत काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः  
काष्ठा। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं  
यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्चो धावन्ति। प्राडिंव हि  
सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि।  
छन्दोभिरेवैनान्त्सुवर्गं लोकं गमयति॥३५॥

प्र वा एतैऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं च  
आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं  
जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जंगम्यादित्याह।  
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति।  
य आजिं धावन्ति॥३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृष्ट्यः प्रयच्छति। यमेव ते वाजं  
लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयावरुन्धे। एकधा ब्रह्मण उपहरति।  
एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। देवा वा ओषधीष्वजिमयुः।  
ता बृहस्पतिरुदजयत्। स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां  
नीवारत्वम्। नैवारश्चरुर्भवति॥३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मां

अ॒न्नाद्ये॑ना॒वर॑म॒न्नाद्य॑म॒वरु॑न्धे। स॒प्तद॑श॒शरा॑वो भवति।  
 स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। क्षी॒रे भ॑वति।  
 रुच॑मे॒वास्मि॑न्दधाति। सर्पि॑ष्व॒भ॒वति मे॒ध्य॒त्वाय॑।  
 बा॒र॒ह॒स्प॒त्यो वा ए॒ष दे॒वत॑या॥ ३८॥

यो वा॑ज॒पेये॑न॒ यज॑ते। बा॒र॒ह॒स्प॒त्य ए॒ष च॒रुः।  
 अ॒श्वान्॑स॒रिष्य॑तः स॒स्रुष॑श्चा॒व॒ घ्रा॑पयति। यमे॒व ते वाजं॑  
 लो॒कमु॑ञ्जयन्ति। तमे॒वावरु॑न्धे। अजी॑जिपत वनस्पतय॒ इन्द्रं॑  
 वाजं॑ विमु॑च्यध्वमिति॑ दु॒न्दुभीन् विमु॑ञ्चति। यमे॒व ते वाजं॑  
 लो॒कमिन्द्रि॑यं दु॒न्दुभयं॑ उ॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वावरु॑न्धे॥ ३९॥

अ॒भिज॑यति वा ए॒षा वाग्दी॑यन्तेऽस्मै यु॒नक्ति॑ गमयति॒ य अ॒जिं धा॑वन्ति भवति दे॒वत॑याऽष्टौ  
 च॥ \_\_\_\_\_ [६]

ता॒र्प्यं यज॑मानं॒ परि॑धापयति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।  
 य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ स॒मर्ध॑यति। द॒र्भ॒मयं॑ परि॑धापयति। प॒वित्रं॑  
 वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रु॒रुथ्स॑ते। यो  
 वा॑ज॒पेये॑न॒ यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद्व॒र्भ॒मयं॑  
 परि॑धापयति॥ ४०॥

वाज॒स्याव॑रुद्धौ। जाय॑ एहि सु॒वो रो॒हावे॑त्या॒ह। प॒त्न्या ए॒वैष  
 य॒ज्ञस्या॑न्वा॒र॒म्भोऽन॑वच्छि॒त्यै। स॒प्तद॑शा॒रत्निर्यूपो॑ भवति।  
 स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। तू॒प॒रश्च॑तु॒रश्रि॑र्भवति।  
 गो॒धूमं॑ च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते ब्री॑हयो॒ न यवाः॑। यद्गो॒धूमाः॑॥ ४१॥

ए॒वमि॒व हि प्र॒जाप॑तिः॒ समृ॑द्धौ। अथो॑ अ॒मुमे॒वास्मै॑  
लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।  
यद्यू॒पः। स॒र्वदे॒वत्य॑ वासः। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति।  
अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तथ्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते। सु॒वर्ग॑स्य  
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द्वा॒दश॑ वाजप्रस॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वा॒दश॑ मा॒साः। सं॒वत्स॒रः। सं॒वत्स॒रमे॒व प्री॑णाति। अथो॑  
सं॒वत्स॒रमे॒वास्मा॑ उप॑दधाति। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।  
द॒शभिः॑ कल्पै॑ रोहति। न॒व वै पु॒रुषे॑ प्रा॒णाः। नाभि॑र्दश॒मी।  
प्रा॒णाने॒व यथा॑स्था॒नं क॑ल्पयित्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति। ए॒ताव॑द्वै  
पु॒रुष॑स्य॒ स्वम्॥४३॥

याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तेन॑ स॒ह सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति।  
सु॒वर्दे॒वाः अ॑ग॒न्मेत्या॑ह। सु॒वर्गमे॒व लो॒कमे॑ति। अ॒मृता॑  
अ॒भूमेत्या॑ह। अ॒मृत॑मि॒व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। प्र॒जाप॑तेः प्र॒जा  
अ॒भूमेत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मादे॒व तेन॑  
लो॒कात्रै॑ति॥४४॥

सम॒हं प्र॒जया॑ सं मया॑ प्र॒जेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते।  
आ॒स॒पुटै॑र्घ्नन्ति। अन्नं॑ वा इ॒यम्। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑ः सम॑र्धयन्ति।  
ऊ॒षैर्घ्न॑न्ति। ए॒ते हि सा॒क्षाद॑न्नम्। यदू॒षाः। सा॒क्षादे॒वैन॑म॒न्नाद्ये॑न  
सम॑र्धयन्ति। पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑ घ्नन्ति॥४५॥

पु॒रस्ता॑द्धि प्र॑ती॒चीन॑म॒न्नम॑द्यते॑। शी॒र्ष॒तो घ्न॑न्ति। शी॒र्ष॒तो

ह्यन्नमृद्यते। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा अन्नाद्यमवरुन्धते।  
ईश्वरो वा एष पराङ्मुदघः। यो यूपः रोहति।  
हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं  
सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गे लोके प्रति तिष्ठति। शतमानं भवति।  
शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।  
पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्पशून्परि  
प्रजायते। बस्ताजिनमध्यव रोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने प्रति  
तिष्ठति॥४७॥

परिधापयन्ति गोधूमा जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नवं च॥—————[७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।  
तान्येवावरुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तरण्याः।  
उभर्याषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्या-  
वरुद्धौ। यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्नीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्यृद्धेत्। सर्वस्य समवदायं जुहोति।  
अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण स्रुवेण जुहोति।  
ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।  
देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एवैनं  
ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति।  
अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यञ्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमृद्यते।

शी॒रु॒ष॒तोऽभि॒षि॒ञ्च॒ति। शी॒रु॒ष॒तो ह्य॒न्न॒म॒द्यते॑। आ मु॒खाद॒न्वव॑-  
 स्माव॒यति॑। मु॒ख॒त ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्यं॑ दधाति। अ॒ग्नेस्त्वा॒  
 साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॒ह। ए॒ष वा अ॒ग्नेः स॒वः।  
 तेनै॒वैन॑म॒भिषि॑ञ्चति। इन्द्र॑स्य त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामी-  
 त्या॒ह॥ ५० ॥

इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्ने॒तेन॑ दधाति। बृह॒स्पते॑स्त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भि-  
 षि॑ञ्चामीत्या॒ह। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृह॒स्पतिः॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑म॒भि-  
 षि॑ञ्चति। सोम॒ग्रहा॑श्चा॒वदानी॒यानि॑ च॒र्त्विग्भ्य॑ उप॑हरन्ति।  
 अ॒मुमे॒व तैर्लो॑कमन्न॒वन्तं॑ करोति। सुरा॒ग्रहा॑श्चा॒नवदानी॒यानि॑  
 च वाज॒सृद्यैः॑। इ॒ममे॒व तैर्लो॑कमन्न॒वन्तं॑ करोति। अथो॑  
 उ॒भयी॑ष्वे॒वाभि॑षि॒च्यते॑। वि॒माथं॑ कुर्वते वाज॒सृतः॑॥ ५१ ॥

इन्द्रि॒यस्याव॑रुद्धौ। अ॒निरु॑क्ताभिः प्रातः स॒वने॑ स्तु॒वते।  
 अ॒निरु॑क्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राष्ट्यै॑। वाज॑वतीभिर्माध्यं  
 दिने। अन्नं॑ वै वाजः॑। अन्न॑मे॒वावरु॑द्धे। शि॒पिवि॑ष्ट-  
 व॒तीभि॑स्तृतीयस॒वने॑। य॒ज्ञो वै वि॑ष्णुः। प॒शवः॑ शि॒पिः। य॒ज्ञ  
 ए॒व प॒शुषु॑ प्रति॑ तिष्ठति। बृह॑दन्त्यं भवति। अन्त॑मे॒वैन॑श्चि॒त्रे  
 ग॑मयति॥ ५२ ॥

अ॒श॒जीयाद॑न्नस्यान्नस्याव॑रुद्धा इन्द्र॑स्य त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॒ह वाज॒सृतः॑ शि॒पि॒स्त्रीणि॑

च॥

[८]

नृष॑दं त्वेत्या॒ह। प्र॒जा वै नृ॑न्। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सूयते।  
 द्रुष॑दमित्या॒ह। वन॒स्पत॑यो॒ वै द्रु॑। वन॒स्पती॑नामे॒वैतेन॑ सूयते।

भुव॑न॒सद॑मित्या॒ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑व॒ति। भुव॑नमग॒न्निति॑  
वै तमा॑हुः। भुव॑नमे॒वैतेन॑ गच्छति॥५३॥

अ॒प्सुष॑दं त्वा घृ॒तसद॑मित्या॒ह। अ॒पामे॒वैतेन॑ घृ॒तस्य॑  
सू॒यते। व्यो॒म॒सद॑मित्या॒ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑व॒ति।  
व्यो॒माग॑न्निति॑ वै तमा॑हुः। व्यो॒मै॒वैतेन॑ गच्छति। पृ॒थि॒वि॒षदं॑  
त्वाऽन्तरि॑क्ष॒सद॑मित्या॒ह। ए॒षामे॒वैतेन॑ लो॒कानां॑ सू॒यते।  
तस्मा॑द्वाज॒पेय॑याजी न कश्च॒न प्र॒त्यव॑रोहति। अ॒पी॒व हि  
दे॒वता॑नां सू॒यते॑॥५४॥

ना॒क॒सद॑मित्या॒ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑व॒ति। ना॒कम॑ग॒न्निति॑ वै  
तमा॑हुः। ना॒कमे॒वैतेन॑ गच्छति। ये ग्र॒हाः प॒ञ्चज॑नीना इत्या॒ह।  
प॒ञ्चज॑नाना॒मे॒वैतेन॑ सू॒यते। अ॒पां र॑स॒मुद्व॑यस॒मित्या॑ह।  
अ॒पामे॒वैतेन॑ र॑सस्य सू॒यते। सू॒र्य॑र॒श्मिं स॒माभृ॑त॒मित्या॑ह  
सशु॑क्र॒त्वाय॑॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥—————[९]

इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्य॑। सोऽमा॑वा॒स्यां  
प्र॒त्याग॑च्छत्। ते पि॒तरः॑ पूर्वे॒द्युराग॑च्छन्। पि॒तृन् य॒ज्ञो-  
ऽगच्छ॑त्। तं दे॒वाः पुन॑रयाचन्त। तमे॒भ्यो न पुन॑रददुः।  
तेऽब्रु॑व॒न्वरं॑ वृ॒णाम॑है। अथ॑ वः पुन॑र्दास्यामः। अ॒स्मभ्य॑मे॒व  
पूर्वे॒द्युः क्रि॑याता इति॥५६॥

तमे॒भ्यः पुन॑रददुः। तस्मा॑त्पि॒तृभ्यः॑ पूर्वे॒द्युः क्रि॑यते। यत्पि॒तृभ्यः॑

पूर्वेद्युः करोति। पितृभ्यं एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः  
प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि  
सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहैष सोमपीथ  
इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमवरुन्धे।  
तेनेन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्नुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते  
द्वेद्वै जाये अभ्याक्षत। य एवं वेद। अभि द्वितीयां  
जायामश्नुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह।  
य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति।  
त्रिर्निदधाति। षट्सम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।  
अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः  
पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।  
षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति।  
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं  
बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा  
इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि  
पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)



मिति। यत्प्रांश्जीयात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुंकः स्यात्।  
यन्न प्रांश्जीयात्। अहंविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवृधेयमेव। तन्नेव प्राशितं नेवाप्राशितम्।  
वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दशां  
छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव निरवदयते। उत्तरं  
आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां ह्येतर्हि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो  
रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।  
नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः  
पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्मांस्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके  
स्थ। यूयं तेषां वसिष्ठ भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां  
वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं  
विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति।  
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा  
पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।  
न प्रमायुंको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति।  
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावेनं  
तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।

प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंशुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति  
यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहेर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं  
देवस्याहं तार्प्यं सप्तान्नहोमान्नृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दशं॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवेनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका  
हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः  
प्रपाठकः समाप्तः॥